

УДК 31.3.07:321.1

Радченко Л. М.*Кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова*

СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ З ПОЛІТИЧНИМ РОЗВИТКОМ

Проаналізовано місце політичних змін та політичного розвитку в політичному процесі. Осмислено сутність поняття «політичні зміни», визначено їх типи. Досліджено проблему співвідношення політичних змін і політичного розвитку.

Ключові слова: політичний процес, політичні зміни, політичний розвиток, політична реформа, революція, державний переворот.

Інтерес до проблеми політичних змін в сучасній політології зростає. Дана тенденція безпосередньо пов'язана із появою після Другої світової війни нових держав й, відповідно,-- політичних систем, з необхідністю розуміння шляхів та напрямів їх просування уперед, до сучасніших політико-економічних форм.

Політичне життя суспільства характеризується багатоманітністю політичних процесів, які розкривають спрямованість політичної діяльності соціальних суб'єктів. Політичний процес становить собою сукупність усіх динамічних змін у поведінці й відносинах суб'єктів, у виконанні ними ролей і функцій інститутів, а також у всіх інших елементах політичного простору. Категорія «політичний процес» фіксує і розкриває ту реальну зміну станів політичних об'єктів, яка складається як у відповідності зі свідомими намірами суб'єктів, так і в результаті багатоманітних стихійних впливів. У цьому сенсі політичний процес виключає будь-яку заданість чи визначеність у розвитку подій і робить акцент на практичних видозмінах явищ. Таким чином, політичний процес розкриває рух, динаміку, еволюцію політичних явищ, конкретні зміни їх станів у часі і просторі. Внаслідок такої інтерпретації політичного процесу його основною характеристикою є зміна, яка означає будь-які модифікації структури і функцій, інститутів і форм, постійних і змінних рис, темпів еволюції та інших параметрів політичних явищ.

Зміна політичного устрою, еволюція політичної культури та політичної свідомості, розподіл влад і т. ін. є різнопорядковими діями,

що автоматично детермінують одна одну. Але їх усіх може об'єднати термін «політичний процес», який розвивається в результаті різних політичних дій, взаємодії політичних інститутів, ухвалення та реалізації тих чи інших політичних рішень. Політичний процес віддзеркалює динаміку політичного життя й реально існуючих політичних подій та явищ [1, с. 153–154].

Політичні зміни становлять собою специфічний тип соціальних змін, пов'язаний перш за все з перетвореннями у механізмі владного регулювання суспільства. Політична система під впливом якісних змін у соціальній сфері постійно знаходиться у русі й розвитку. Фактично не існує двох ідентичних станів однієї і тієї ж політичної системи. Відповідно, політичні зміни становлять собою трансформації інституційних структур, процесів та цілей, що пов'язані із розподілом владних повноважень з приводу управління суспільством, що розвивається. Політичні зміни можуть відбуватися або шляхом пристосування системи до нових вимог соціального середовища, або шляхом заміни однієї системи, нездатної зберегти себе, іншою.

Питання змін не нове для політичної науки. Ще в Античності дану проблему виділяли та досліджували Платон і Аристотель. У їхніх роботах згадується про типологію трьох «правильних» форм правління (аристократія, монархія, поліархія) і трьох «неправильних» (тимократія, деспотія, демократія), де зображена певна динаміка переходу від однієї із них до іншої.

Дана типологія форм правління і їх висхідного чи спадаючого розвитку є однією із дієвих концептуальних схем в історії політичної думки. У тих чи інших варіантах вона присутня у працях таких мислителів, як Цицерон, Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є та ін. Епоха Просвітництва внесла принципово нові компоненти до цих традиційних уявлень про політичні зміни—прогрес і однолінійність розвитку. Так, Ж. Кондорсе розробив гіпотезу про історичний прогрес людства, спрямований до його абсолютного удосконалення. Прогрес в історії забезпечується, на його думку, поширенням виявлених людських здатностей, що передбачає їх безмежне удосконалення.

Лінійно-прогресистська схема політичного розвитку, запропонована Ж. Кондорсе, у XIX столітті відтворюється у марксизмі з його уявленнями про лінійність історії та концепцію зміни суспільно-економічних формацій. Для К.Маркса і Ф. Енгельса політичні зміни (динамічні процеси в надбудові) відображали якісні соціально-економічні зрушення в базисі. Поряд із очевидними досягненнями у розумінні проблеми роз-

витку, таке його трактування значно спрощувало історичний процес [2, с. 327–328].

В середині ХХ століття почався новий етап в розробці теорії змін та розвитку. В цей період розвиток розглядають як природні, закономірні якісні зміни матеріальних та ідеальних об'єктів, для яких внутрішньо характерними є спрямованість і невідворотність. Політологічний підхід до феномену розвитку означає виявлення і пояснення всезагальних характеристик багатоманітності зв'язків, відносин і процесів політичної реальності, оскільки в його результаті виникає новий стан суспільної сфери.

Витоки динаміки політичних систем полягають у діалектиці розвитку, у вирішенні внутрішніх суперечностей і у відповідях на зовнішні впливи. Політичний процес можна трактувати як певні зміни у станах політичної системи, що забезпечують цикл її відтворення (становлення, функціонування, розвиток з виходом на вищий рівень) [2, с. 322]. Разом із тим, між поняттями політичного процесу, політичних змін і розвитку є суттєві відмінності. Якщо процес відтворює політичну систему, то зміни і розвиток є не просто перетворенням внутрішніх якостей системи, а її переходом у інший якісний стан або заміною одного системного типу на інший. Політичний розвиток дозволяє створити досить складні і захищені від впливу інших підсистем суспільних відносин інститути, здатні охоплювати і упорядковувати участь у політиці нових груп, стимулювати соціально-економічні зміни.

Політичні зміни постійні, оскільки немає незмінних, тобто повністю статичних, політичних систем, так само як і застиглих в одному стані суспільств, що не розвиваються. Проте необхідно все ж таки розмежовувати два види розвитку—динамічний, що ґрунтується на потребі постійного руху, і статичний, що отримує слабкі соціальні імпульси, не виходячи із структури традиційного типу.

Процес становлення сучасного індустріального суспільства робить рухи вперед невідворотними, а політичний розвиток— поступально-висхідними. Тривале існування та удосконалення політичної системи залежить від можливості суспільства змінюватися і пристосовуватися до нових обставин. Стабільність політичної системи не рівноцінна відсутності змін у ній. Навпаки, стійкість—це характеристика системної здатності адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх впливів, до органічних, ненасильницьких змін в складі політичної еліти, в розподілі матеріальних й інформаційних ресурсів тощо. Політичний розвиток системи відображає її активну реакцію на структурні, фінансові, ресурсні та інші

кризи сучасного індустріального суспільства, що вказують на недоліки його устрою. Мобілізуючи свій незадіяний потенціал і проводячи перегрупування своїх соціально-політичних сил, суспільство тим самим може відтворити життєздатність політичної системи уже на вищому рівні рівноваги [2, с. 323].

Політичні зміни по-різному впливають на можливості адаптації політичних систем. В одних випадках система, мобілізуючи внутрішні ресурси, порівняно легко пристосовується до нових потреб і перетвореного середовища і, відповідно, переходить на вищий рівень стійкості. В іншому варіанті одну політичну систему, нездатну до самооновлення, змінює інша, тому рух має спрямований характер і здійснюється, як правило, у форсованому режимі, що обов'язково збільшує навантаження на політичні інститути, соціально-культурне середовище і окремі групи суспільства. Вважається, що розвиток відбувається через зміни і означає зростання складності, спеціалізації та диференціації політичних інститутів даного суспільства.

У політичній науці існують різні уявлення про джерела і механізми змін. Так, К. Маркс пов'язував політичну динаміку з економічними відносинами, В. Парето — з циркуляцією еліт, М. Вебер — з діяльністю харизматичного лідера, Т. Парсонс — з виконанням громадянами різних ролей. [4, с. 278—279]. Проте більшість дослідників основним джерелом політичних змін розглядають конфлікт, який лежить у основі трансформації владних структур, поведінки груп та індивідів, розвитку політичних процесів.

Виходячи із багатоманітності джерел і форм політичних змін виділяють три основні способи або режими існування політичних явищ: функціонування, розвиток і занепад. За функціонування політична система не виходить за межі взаємовідносин громадян та інститутів влади. Цей спосіб існування політичних явищ відображає здатність влади до простого відтворення відносин між елітою і електоратом, громадянином і державою. На рівні суспільства в цілому здійснюється підтримка існуючої політичної системи, продукування основних функцій політичних інститутів, політичних партій та органів місцевого самоврядування. За такого способу змін традиції і спадковість мають пріоритет перед будь-якими інноваціями.

Розвиток характеризується такими змінами базових параметрів політичних явищ, які передбачають подальший політичний характер еволюції останніх. Влада адекватно відповідає на виклики часу, ефективно керує суспільними відносинами, забезпечує задоволення соціальних вимог

населення. Політична система здатна до застосування гнучких стратегій та технологій владарювання із врахуванням ускладнення інтересів різноманітних соціальних груп.

Занепад передбачає або переважання доцентрових тенденцій над інтеграційними, або розпад політичної цілісності (падіння політичного режиму, захоплення або розпад держави, зупинення діяльності партії). Політична влада через нездатність ефективно вирішувати соціальні проблеми втрачає легітимність і залишається без підтримки з боку суспільства.

До основних типів політичних змін у політичній науці відносять: політичну реформу, революцію, державний переворот, інколи — реставрацію і частковий або повний перегляд (ревізію) конституції. Під особливим кутом розглядаються зміни у світовій політиці. В даному випадку протиставляють два поняття — мирне врегулювання (вирішення на наднаціональному чи міждержавному рівні конкретних суперечливих питань) і мирні зміни (значні перетворення в існуючому світовому порядку). Серед них — зміни в суверенітеті над територією або її частиною (деколонізація); довготривалі зміни у силовому базисі (проблема однополярності чи багатополярності); існуючий перегляд прийнятих норм і правил, що регулюють поведінку держав, їх об'єднань, а також неурядових організацій в наднаціональній сфері (структурне і функціональне розширення Північноатлантичного блоку). На початку XXI століття одним із найважливіших напрямів мирних змін стало політичне і міжнародно-правове забезпечення тенденцій глобалізації.

До мирних політичних змін в межах нації-держави відноситься політична реформа. Політична реформа — це перетворення, зміна, переустрій політичного життя суспільства, що здійснюється без зміни основ існуючого ладу [3, с. 569]. Даний термін становить певний етап прогресивного політичного перетворення, а також відображає еволюційний і ненасильницький характер розвитку політичного процесу. Прикладами реформ є конституційні зміни у виконавчій владі, перебудова співвідношення сил і впливу у партійній системі або в парламенті. Політичні реформи корисні для будь-якого суспільства, оскільки вони забезпечують запобігання насильницьким методам, конфронтації та політичним конфліктам, безризиковий прогресивний розвиток і поступове вдосконалення політичної системи суспільства.

Центральним феноменом серед основних типів політичних змін є революція — колективне, насильницьке і усвідомлене захоплення влади будь-якою суспільною групою. Революції виникають і здійсню-

ються як результат накопичення суперечностей у процесі еволюційного розвитку, що розв'язуються переворотом, стрибком, різкими змінами. В політичній науці визначають три ознаки революцій: корінні всеохоплюючі зміни основ соціального порядку; у них діють великі маси мобілізованих людей; революційний процес обов'язково супроводжується насиллям [2, с. 344].

Державний переворот — неконституційне захоплення влади, незаконна зміна правлячої еліти в цілому, які не пов'язані із будь-якими корінними змінами політичного режиму, соціальних і економічних відносин. Державний переворот є своєрідним виходом політичної боротьби за межі легальності [3, с. 148]. Характерною ознакою державного перевороту є авантюристські дії вузького кола замовників, ізольованих від широких соціальних сил, які також зацікавлені у політичних змінах. Одними із чинників, що впливають на нього є: відмова частини державного керівництва від лояльності до легітимного уряду; здатність і готовність державної влади до самозахисту і самозбереження, суспільна думка і політичні настрої широких мас населення; рівень культури та демократизму населення країни; особисті якості політичних лідерів, політична сила й воля їх найближчого оточення.

Реставрацією називають процес політичних змін, спрямованих на відродження способу правління, раніше скинутого революцією чи державним переворотом.

Перегляд конституції (повний або окремої її частини) нерідко розцінюється як реформа. Проте між цими поняттями є відмінності. Процедура одночасної ревізії основного закону держави використовується в якості політико-юридичного інструменту, що допомагає розпочати процес мирної зміни свого режиму.

Ініціатором політичних змін будь-якого типу, як правило, виступає меншість суспільства, що нав'язує іншим громадянам власну думку. Навіть у випадку революції, мобілізуючої маси людей, багато її учасників не повною мірою усвідомлюють цілі своїх дій. Оцінюючи стан суспільства в дані періоди, можна говорити про те, що більшість людей включаються до підтримки тих чи інших змін через бажання самоствердження або страх насилля, рідше — через небажання самовідчуження від системи.

Таким чином, поняття «політичні зміни» й «політичний розвиток» є безумовно спорідненими, але при уважному диференційованому погляді на їхній внутрішній зміст виявляються різниця й суперечності у спробах їхнього ототожнення.

Список використаних джерел:

1. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: [Монографія] / В. М. Бебик.—К.: МАУП, 2000.—384 с.
2. Политология: учебник / А. Ю. Мельвиль [и др.].—М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД России, ТК Велби, Издательство Проспект, 2008.—618 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка.—2-е вид., доп. і перероб.—К.: Генеза, 2004.—736 с.
4. Теория политики: Учебное пособие / Под ред. Б. А. Исаева.—СПб.: Питер, 2008.—464 с.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2014 р.

Радченко Л. М. Сущность политических изменений и их соотношение с политическим развитием.

Проанализировано место политических изменений и политического развития в политическом процессе. Осмыслена сущность понятия «политические изменения», определены их типы. Исследовано проблему соотношения политических изменений и политического развития.

Ключевые слова: политический процесс, политические изменения, политическое развитие, политическая реформа, революция, государственный переворот.

Radchenko L.M. Essence of the political changes and their relationship to political development.

Analyse the place of political change and political development in the political process. Understanding of the essence of the notion of «political change», identified by their types. the problem of the correlation of political change and political development.

Key words: political process, political change, political development, political reform, revolution, the coup d'etat.